

CONSIDERAȚII PRIVIND PLAGIATUL LUI MONTESQUIEU ASUPRA OPEREI LUI DIMITRIE CANTEMIR¹

Marius DRAGHICI

Title : CONSIDERATIONS REGARDING MONTESQUIEU'S
PLAGIARISM OF DIMITRIE CANTEMIR'S WORK

Abstract : Iorga claims that Dimitrie Cantemir would have "caught an eye on the development of Ottoman power from the first sultans", distinguishing a period of growth and a period of decline of the Empire. A conception of the philosophy of history, an original idea that will reach, through the ambassador in Paris, Antioch Cantemir, "in the hands" of Montesquieu. Later, Iorga strengthens his statement on this phenomenon, introducing Vico as well: "In terms of history, writing" *The History of the Rise and Fall of the Ottoman Empire* ", he introduced a philosophical notion that we find in Italy in the famous Vico. Later, this book, left in the manuscript, in the hands of his son, Antiochus, who remained in Russia and was ambassador to Paris and London, he, who himself introduced into Russian literature the Western spirit and wrote imitation satires. after Boileau's, he communicated Montesquieu's writing, so that his famous book on the rise and fall of the Roman Empire is under the influence of Dimitrie Cantemir's work.

Keywords : Cantemir, Montesquieu, plagiarism

Dimitrie Cantemir și teza lui Nicolae Iorga privind plagiatul lui Montesquieu

Nicolae Iorga este responsabil pentru o idee care nu a încetat să-i fascineze pe exegeții lui Montesquieu: marele filosof francez l-ar fi plagiat pe Dimitrie Cantemir². Redăm mai jos *in extenso* fragmentul responsabil de ivirea acestei discuții în exegeza cărturarului român.

„Cantemir, îmbrățișînd cu ochiul desvoltarea puterii osmane, de la cei dintăiu Sultani patriarhali, emiri ai barbarilor din Asia Mică, până la strălucirea imperială a tronului lui Mohammed Cuceritorul, încurajat de

¹ Textul integral face parte din lucrarea: „Despre Spiritul legilor. Montesquieu în istoriografia filosofică românească, Editura Universității de Vest, 2020”, scrisă de autorul Dr. Marius Drăghici.

² Amănunte interesante cu privire la anterioritatea publicării operei lui D. Cantemir găsim și în nota de subsol numărul 51 de la pagina 12, a *Revue des études du sud-est européennes*, Tome XXXV, no. 1-2, Editura Academiei Române, 1997, într-un articol scris de Andrei Pippidi, „La décadence de l'Empire Ottoman comme concept historique, de la renaissance aux lumières”.

trupele sale învingătoare și de represintanții culturii arabe și grecești; de la acesta la Soliman-cel-Mare, așezătorul de graniți, împărțitorul de coroane, învingătorul mărilor, dătătorul de legi, califul; de la Soliman Murad epilepticul, „fiul de Eveică”, pe care soldații lui îl caută în zadar în fruntea oștirilor, care nu mai pot învinge; de la acesta la Murad al IV-lea, sîngerosul bețiv, pe care-l urmărește stafia gloriei, care nu se mai poate întoarce, – pentru a ajunge, în sfîrșit, la umbrele împărătești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, – Mustafâ fugind pe șesurile Tisei, înaintea catanelor lui Eugeniu de Savoia; – străbătînd toată această simplitate robustă, această vitejie învingătoare, această bogăție putredă, a crezut că deosebește în vicisitudinile Casei lui Osman o perioadă de creștere și una de scădere, – aceasta din urmă prea înceată, cum știm, pentru norocul lui Dimitrie-Vodă. E o concepție originală, care va trece, prin manuscriptul acestei opere, aflător în mîinile lui Dimitrie, Antioh, ambasador la Paris, la amicul acestuia, Montesquieu însuși”³.

Ca să rezumăm, Iorga pretinde că Dimitrie Cantemir⁴ ar fi „cuprins cu ochiul desvoltarea puterii osmane de la cei dintâi sultani”, deosebind o perioadă de creștere și una de descreștere a Imperiului. O concepție de filosofia istoriei, o idee originală care va ajunge, prin intermediul ambasadorului la Paris, Antioh Cantemir⁵, „în mîinile” lui Montesquieu. Ulterior, Iorga își întărește afirmația cu privire la acest fenomen, introducându-l în cauză și pe Vico⁶: „În materie de istorie, scriind «Istoria ridicării și căderii Imperiului Otoman», el a introdus o noțiune filosofică pe care o întîlnim în Italia la vestitul Vico. Mai târziu, cartea aceasta, rămasă în manuscript, în mîinile fiului său, Antioh, care a rămas în Rusia și a fost ambasador la Paris și la Londra, acesta, care, însuși, a introdus în literatura

³ Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii românești*, vol. II, Editura Librăriei Pavel Suru, București, 1928, pp. 430-431.

⁴ O idee foarte recentă pare să susțină teza lui Iorga; a se vedea în acest sens Hlihor, Constantin, *România și șocurile geopolitice ale războiului rece (1980-1991)*, Editura IRRD, București, 2016, p. 23.

⁵ Pentru o mai bună cunoaștere a subiectului Antioh Cantemir a se vedea: Honciuc, Bogdan, „Relații intelectuale în secolul al XVIII-lea: Antioh Cantemir, Voltaire și Montesquieu”, *Univers cantemirian. Identitate și diversitate culturală*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2015 (link: http://www.academia.edu/27540242/Rela%C8%9Bii_intelectuale_%C3%AEn_secolul_al_XVIII-lea_Antioh_Cantemir_Voltaire_%C8%99i_Montesquieu, accesat în 24.04.2018, ora 14:47).

⁶ Iorga, Nicolae, *Curs de istorie universală*, Facultatea de Litere și Filosofie din București, editat de A. Arapu și M. Crăciuneanu, 1936, p. 105. Acesta afirmă din nou că ideea nu este nouă; mai întîi a fost prezentată de Vico teoria fazelor prin care trec societățile omenești, iar după el Dimitrie Cantemir.

rusească spiritul apusean și a scris satire imitate după ale lui Boileau, a comunicat scrierea lui Montesquieu, așa încât vestita carte a acestuia despre ridicarea și prăbușirea Imperiului roman este supt influența lucrării lui Dimitrie Cantemir. Pe de alta parte, ceea ce numim astăzi «antropo-geografie», legătura strânsă între natură și om, o inaugurează Cantemir prin «Descriptio Moldaviae», făcută pentru Academia din Berlin»⁷.

Ideea lui Iorga a fost ulterior reluată și comentată de diverși autori români⁸; unii au ajuns la concluzia că Montesquieu nu l-a plagiat pe

⁷ Iorga, Nicolae, *Români în străinătate*, Revista *Cuget clar*, nr. 1-6, anul VIII, 1935, p. 58.

⁸ De exemplu, și Henri H. Stahl considera că: „De asemenea, Cantemir apare tot cu câțiva ani înainte și de lucrarea lui Montesquieu «*Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des romains*» (1734). E greu de hotărât cine a avut în această privință întâietatea, deși fapt e că Montesquieu, precum și Vico, au putut lua cunoștință de lucrarea lui Cantemir, fiul acestuia Antioh, ambasador al Rusiei, o luase cu sine în călătoria sa în Occident, ea fiind de altfel tradusă și tipărită, atât în engleză (1734), cât și în franceză (1743). Se impune însă acceptarea interpretării pe care o dă Nicolae Iorga acestei probleme, spunând că: «trebuie să înțelegem un lucru: Istoria imperiului otoman nu este o simplă descriere de fapte, ci o dramă, o adevărată tragedie antică. În Apus niciodată istoria nu fusese tratată astfel, ca o dramă, înfățișându-se ridicarea unui popor, punctul său culminant și scoborârea lui. Ceea ce mai târziu a făcut Gibbon asupra Imperiului Roman și ceea ce înainte de Gibbon făcuse Montesquieu în *Considerațiuni asupra măririi și decăderii romane* a încercat-o înainte de dânsul Dimitrie Cantemir: este cea dintâi istorie filozofică a unei împărății». Și cum orice «istorie filozofică» este o primă treaptă spre sociologie, adică o primă tentativă de a ordona faptele, strânse sistematic nu numai cronologic, ci potrivit unei viziuni de ansamblu, a unor structuri constante, putând fi interpretate drept «legi sociale» propriu-zise, Cantemir poate fi socotit, în tot cazul, drept cel dintâi «premergător» al sociologiei teoretice românești. Ce deosebește însă pe Cantemir de toți filozofii istoriei, care și-au pus problema decadenței imperiilor, este că el era domnitorul unei țări a cărei soartă depindea de cea a Imperiului Otoman, fiind vasal acestuia. A pune diagnostice privind «decăderea Imperiului Otoman» nu era deci pentru el o pură problemă de «filozofie», ci o gravă problemă de drept internațional, cu imediate consecințe politice; căci, dacă într-adevăr Cantemir a ajuns la concluzia că Imperiul Otoman era pe sfârșite, era firesc să se dea de partea dușmanilor acestuia, trecând în tabăra rusească. Cantemir este deci un caz unic în istoria doctrinelor de filozofie a istoriei, când un domnitor își întemeiază acțiunea politică pe baza unei concepții de filozofie a istoriei elaborată pe baza unei cunoașteri profunde a faptelor și cu o desăvârșită mânăuire a gândirii filozofice. Problema priorității dintre Cantemir și Montesquieu devine deci de secundară importanță, căci decăderea Imperiului Roman nu avea nici în clin nici în mână cu problemele istoriei franceze, pe când decăderea Imperiului Otoman era pentru Cantemir o problemă de viață și de moarte pentru el și pentru țara lui. Cu alte cuvinte, problema priorității lui Cantemir în probleme de filozofie a istoriei este a se analiza dintr-un punct de vedere geopolitic, cu mult mai interesant decât cel al simplei istorii literare, obișnuit folosit». Text integral în: <http://ebooks.unibuc.ro/Sociologie/henri/>, sau Stahl, Henri H., *Gânditori și curente de istorie socială românească*, Editura Universității din București, 2001.

Dimitrie Cantemir, iar alții, dimpotrivă, au considerat că Iorga avea dreptate și deci Montesquieu, în *Considerații asupra măririi și decăderii romanilor*, ar fi preluat ideea lui Cantemir.

Poziția lui P.P. Panaitescu⁹ este că *Istoria Imperiului Otoman sau Creșterea și descreșterea curții otomane* conține în titlu numai o aparentă concepție evolutivă conform căreia statele ar avea o creștere și o decădere. Această aparență, care atrage după sine ideea de cauzalitate, în acord cu care societățile evoluează datorită unor cauze politice, economice și morale, este criticată cu ajutorul a patru argumente. Panaitescu începe prin a relata teza lui Iorga:

*„S-a afirmat că această idee a curbei evolutive a vieții de stat a imperiilor a trecut de la Cantemir la Montesquieu, marele filozof al veacului al XVIII-lea, precursor al revoluției burgheze: E o concepție originală, scrie N. Iorga, care va trece prin manuscrisul acestei opere (Istoria Imperiului Otoman), aflător în mâinile fiului lui Dimitrie, Antioh, ambasador la Paris, la amicul acestuia, Montesquieu însuși. Dacă în adevăr Istoria creșterii și descreșterii curții otomane stă la baza concepției istorice din cartea lui Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, atunci rolul lui Cantemir este mai mare decât l-am putut concepe pe baza activității sale cunoscute, căci opera lui Montesquieu este o piatră de hotar în istoria filozofiei sociale”¹⁰.*

Primul argument prin care Panaitescu demontează ipoteza plagiatului avansează imposibilitatea cronologică, deoarece opera lui Montesquieu a apărut, de fapt, înaintea operei lui Cantemir:

„Socotim însă că afirmația este grăbită și necontrolată. Mai întâi cronologic este imposibil ca opera lui Montesquieu să fi fost influențată de a lui Cantemir, deoarece a apărut înaintea ei, adică a primei traduceri engleze (ambele în 1734) și, pe de altă parte, la acea dată Antioh Cantemir nu era încă ambasador la Paris și nu cunoaștea încă pe Montesquieu, ca să putem presupune că i-a încredințat manuscrisul tatălui său”¹¹.

Al doilea argument este că titlul cărții lui Montesquieu denotă ideea de cauzalitate, pe când titlul lui Cantemir nu:

„Dar ceea ce ne interesează nu este atât dacă Montesquieu a cunoscut pe Cantemir, cât, mai ales, dacă și acesta a avut concepția istorică a

⁹ Panaitescu, P.P., *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, p. 178.

¹⁰ Panaitescu, P.P., *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, p. 178.

¹¹ Panaitescu, P.P., *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, p. 179.

evoluției statelor. De observat, de la început, că titlul studiului lui Montesquieu cuprinde formularea ideii despre «cauze», deci cauzalitatea în evoluția istorică, ceea ce lipsește din titlul *Istoriei Imperiului Otoman a lui Cantemir*. Dar nu numai din titlu lipsește, ea lipsește din tratare, nu o găsim nicăieri în cartea lui Dimitrie Cantemir¹².

Al treilea argument este unul de conținut, autorul susținând că, la Cantemir, termenul de „creștere” nu se referă la progresul statalității și la o extindere teritorială:

„Creșterea imperiului otoman merge pîna la 1672, cucerirea Cameniței de către turci, ultima lor cucerire teritorială, după care începe partea a doua, a decăderii, sau descreșterii. Ce înțelege Cantemir prin creștere și descreștere este limpede, e vorba de teritoriu, nu de progresul statului și de decăderea forțelor sale. Cînd vorbește de începerea decăderii Imperiului Otoman, el spune: «De la anul acesta (1672), a fost cea din urmă biruință care a adus ceva folos statului otoman, fie prin achizițiunea unor cetăți, fie prin anexarea unor provincii [...]. De aci înainte puterile [...] Osmanilor au scăzut foarte tare prin pierderea multor regate și provincii». Despre cauzele acestei schimbări în soarta imperiului nu vorbește nicăieri, nu este o problemă care să se pună pentru dînsul¹³.

Al patrulea argument este de ordin filosofic, prin care P.P. Panaitescu susține că la Dimitrie Cantemir decăderea este un proces istoric și nu are un caracter *trecător*, deci nu există o teorie filosofică cu privire la natura acestei decăderi: „din punct de vedere al filosofiei istoriei nu se vede că ideea cauzelor evoluției statelor să fi preocupat pe Cantemir¹⁴. Mai mult, Panaitescu susține că Dimitrie Cantemir ar fi preluat ideea cauzalității istorice din lucrarea lui La Croix, *État général de l'Empire Ottoman*, care însă, la rândul lui, a fost influențat de Alexandru Mavrocordat. La autorul francez se identifică o listă întreagă de cauze ale creșterii și decăderii puterii otomane („*discordia între creștini, disciplina turcilor, fanatismul lor religios*”, respectiv „*stricarea moravurilor, faptul că împăratul nu mai cârmuiește direct*”), ceea ce nu e cazul la Cantemir¹⁵. În niciunul dintre cazuri însă Panaitescu nu identifică o concepție filosofică a istoriei.

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Panaitescu, P.P., *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1958, p. 179.

¹⁵ *Idem, op.cit.*, p. 180.

Poziția lui Dan Bădărău. În studiul său introductiv la *Despre spiritul legilor*, filosoful Dan Bădărău¹⁶ elogiază pentru început ideea lui Iorga, dar o critică ulterior pe baza unor argumente decisive, aceleași cu cele dintr-un articol anterior¹⁷. În primul rând, Bădărău apreciază că „*Iorga reia mereu această teză în scrierile sale și caută chiar s-o acrediteze în străinătate, de vreme ce o schițează în lucrarea sa de limbă franceză Byzance après Byzance*”¹⁸ și acceptă că între Cantemir și Montesquieu există o „*latură comună*”, ideea unei istorii evolutive, după care califică ipoteza influenței dinspre Cantemir „*cu totul absurdă*” din punct de vedere cronologic, din mai multe cauze. De fapt, Iorga spune că ideea este a lui Cantemir: „*[...] dans laquelle il fut le continuateur de Vico et le précurseur de Montesquieu pour la théorie des «révolutions d’Empire», ensuite si familières au XVIII-e siècle, de géographie, dans laquelle il donna, le premier, une importance aux «profils», ainsi que de théologie musulmane et de musique même*”¹⁹.

În primul rând, este invocată diferența de vârstă dintre cei doi, adică vreo douăzeci de ani, ceea ce face ca Montesquieu și Cantemir să fi aparținut unor generații diferite: „*Dimitrie Cantemir a trăit înaintea lui Montesquieu, ba aproape chiar că aparține unei alte generații*”²⁰. Un argument suficient de slab pentru a fi dezavuat implicit chiar de autor.

Al doilea contraargument față de teza lui Iorga este că, deși cele două opere sunt totuși contemporane, cartea lui Cantemir nu va fi cunoscută înainte de 1734, anul apariției în traducere engleză, același an cu tipărirea lucrării lui Montesquieu, la care acesta din urmă începuse să lucreze încă din 1729, în timpul șederii sale la Londra.

La observația că Montesquieu ar fi putut obține manuscrisul lui Cantemir înainte de publicare, Bădărău răspunde că „*Antioh e trimis la Londra ca ambasador în anul 1734, dată la care tocmai se tipărește opera lui Montesquieu «Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence», operă care i-a prilejuit lui Iorga paralelismul dintre*

¹⁶ Bădărău, Dan, „Studiu introductiv” la Montesquieu, *Despre spiritul legilor I*, traducere de Roșu, Dan, Editura Științifică, București, 1964, p. VII.

¹⁷ Bădărău, Dan, „Le Concept de voie historique chez Démètre Cantemir”, în *Acta logica*, nr. 4, 1961, pp. 1-4.

¹⁸ Bădărău, Dan, „Studiu introductiv” la Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, ed. cit., nota 1.

¹⁹ Iorga, Nicolae, *Byzances après Byzances*, 1935, p. 211, traducerea textului citat: „[...] în care a fost continuatorul lui Vico și precursorul lui Montesquieu pentru teoria «revoluțiilor Imperiului», atât de familiare în secolul al XVIII-lea, a geografiei, în care a dat, pe de o parte, importanță «profilurilor», precum și teologiei și chiar muzicii musulmane”.

²⁰ Bădărău, Dan, „Studiu introductiv” la Montesquieu, *Despre spiritul legilor I*, ed. cit., nota 1.

concepțiile lui Dimitrie Cantemir și acelea ale lui Montesquieu. Și mai adăugăm că Montesquieu a părăsit Londra la 1731, deci cu trei ani înainte de apariția acolo ca ambasador a lui Antioh Cantemir, și că de la acea dată s-a retras la castelul din La Brede, unde a compus opera despre care e vorba”²¹.

Și Virgil Cândea observă că ideea creșterii și descreșterii Imperiului Otoman este întâlnită și la bosniacul Hasan ibn Turkhan al-Kafi al Akisari, a cărui operă neașteptată i-a adus renumele de „Machiavelli al Bosniei”; o altă remarcă este aceea că albanezul Kocibey, supranumit „un Montesquieu turc”, în anul 1630 îl anunță printr-o *Risala* (raport) pe Împăratul Murad al IV-lea despre decadența instituțiilor și moravurilor, ceea ce poate duce la decăderea imperiului, și-i sugerează remedii, lucrare în care se poate vedea cum cărturarii din sud-estul Europei participă la problematica orientală²².

Poziția recentă a lui Ștefan Lemny. Autorul crede că ideea de preluare a ideilor lui D. Cantemir este fantezistă, deoarece manuscrisul său a fost publicat în 1735, deci ulterior lucrării „*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*” a lui Montesquieu²³. Dar, în mod surprinzător și remarcabil, autorul revine asupra subiectului cu precizarea că în biblioteca lui Montesquieu a fost găsit un exemplar din *Istoria* lui D. Cantemir²⁴.

Desigur, rămâne parte integrantă din tradiția studiilor montesquinene această remarcabilă și încă nerespinsă definitiv ipoteză a lui Iorga privind influența lui Dimitrie Cantemir asupra lui Montesquieu, ipoteză pe care, foarte probabil, viitoare ediții din Cantemir o vor relua în discuție foarte serios.

Din acest punct de vedere, paradoxul este acela că, deși această tradiție a studiilor montesquiene nu este neapărat una foarte complexă, o idee îndrăzneată, cum este cea a lui Iorga, poate face ca ea să rămână una din tradițiile importante pentru cultura și istoriografia filosofică românească.

²¹ Bădărău, Dan, „Studiu introductiv” la Montesquieu, *Despre spiritul legilor I*, Editura Științifică, București, 1964, p. VIII.

²² Cândea, Virgil, *Rațiunea dominantă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, pp. 322-323.

²³ Lemny, Ștefan, „L’aventure européenne de l’histoire de l’empire ottoman de Cantemir: nouveaux témoignages de la British library et de la bibliothèque nationale de France”, *Simpozionul internațional. Cartea. România. Europa*. Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2008, p. 26.

²⁴ Louis Desgraves, Catherine Volpilhac-Auger, *Catalogue de la bibliothèque de Montesquieu à la Brède*, Oxford, Voltaire Foundation, 1999, p. 388-389, *apud* Lemny, Ștefan, *op. cit.*, p. 27.

Bibliografie

Bădărău, Dan, „Le Concept de voie historique chez Démètre Cantemir”, în *Acta logica*, nr. 4, 1961

Bădărău, Dan, „Studiu introductiv” la Montesquieu, *Despre spiritul legilor I*, Editura Științifică, București, 1964

Câdea, Virgil, *Rațiunea dominantă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979

Hlihor, Constantin, *România și șocurile geopolitice ale războiului rece (1980-1991)*, Editura IRRD, București, 2016

Honciuc, Bogdan, „Relații intelectuale în secolul al XVIII-lea: Antioh Cantemir, Voltaire și Montesquieu”, *Univers cantemirian. Identitate și diversitate culturală*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2015

Iorga, Nicolae, *Byzances après Byzances*, 1935

Iorga, Nicolae, *Curs de istorie universală*, Facultatea de Litere și Filosofie din București, editat de A. Arapu și M. Crăciuneanu, 1936

Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii românești*, vol. II, Editura Librăriei Pavel Suru, București, 1928

Iorga, Nicolae, *Românii în străinătate*, Revista *Cuget clar*, nr. 1-6, anul VIII, 1935

Lemny, Ștefan, „L'aventure européenne de l'histoire de l'empire ottoman de Cantemir: nouveaux témoignages de la British library et de la bibliothèque nationale de France”, *Simpozionul internațional. Cartea. România. Europa*. Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2008

Louis Desgraves, Catherine Volpilhac-Augier, *Catalogue de la bibliothèque de Montesquieu à la Brède*, Oxford, Voltaire Foundation, 1999

Panaitescu, P.P., *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1958

Revue des études du sud-est européennes, Tome XXXV, no. 1-2, Editura Academiei Române, 1997

Stahl, Henri H., *Gânditori și curente de istorie socială românească*, Editura Universității din București, 2001

Notes on the author:

Marius DRĂGHICI – PhD., judicial assistant.